

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΧ.

ΤΟ ΜΕΓΙΣΤΟΝ ΑΓΑΘΟΝ¹⁾

Τὸ πρόβλημα τῶν τελῶν ἢ ἰδεωδῶν.—Ἐκ τῆς ἡμετέρας ἐρεῦνης ἐγένετο φανερόν, ὅτι ἡ ἡδονὴ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆται ὡς τὸ τέλος τοῦ πράττειν, ἐφ' οἷα σδήποτε ἐννοίας καὶ ἀν λάβωμεν τὸ ὄνομα τέλος. Ποῖον λοιπὸν εἶναι τὸ τέλος; Ἐὰν οὕτως ἐρωτῶντες ἐννοῶμεν ποῖον εἶναι τὸ τοῦ πράττειν ἐλατήριον, δὲν δυνάμεθα ἐν μιᾷ μόνῃ λέξει νὰ παντήσωμεν. Πᾶσαι αἱ παραστάσεις εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ὀρμητικαί, πᾶσα δὲ τῷ ὄντι κατάστασις τῆς συνειδήσεως ἔχει τὴν τάσιν νὰ μετατρέπηται εἰς κίνησιν· ἡ συνείδησις εἶναι κινητικὴ. Ἄλλ' ἐὰν τῆς ἐρωτήσεως ὁ νοῦς εἶναι: τίς ὁ τελικὸς σκοπός, ὃν ἐν συνειδήσει καὶ βεβουλευμένως διώκουσιν οἱ ἄνθρωποι, ἡ ἀπάντησις ἡμῶν ὀφείλει νὰ εἶναι: οἱ ἄνθρωποι οὐδενὸς ὀρισμένου στοχάζονται τέλους, ὅπερ ἐν ἐπιγνώσει καὶ μεθοδικῶς νὰ διώκωσι. Δὲν προδιαγράφομεν τὰ τοῦ βίου ἡμῶν μετὰ τόσης ἐπιμελείας, δὲν προίσταμεν πρότερον ἡμῖν αὐτοῖς ἰδεῶδες τι, ὅπερ ὕστερον νὰ ζητῶμεν νὰ πραγματώσωμεν. Ἄτομα καὶ λαοὶ δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι ἔχουσι τινα ἰδεῶδη, ἀλλ' οὐχὶ ὡς σαφῆ περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως.

1) Πρὸς τὸ ἐν τῷ VII κεφ. μνημονευθέντας συγγραφεῖς, ἰδίᾳ δὲ τὸν *Stephen*, *Science of Ethics*, κεφ. IV, IX, X. *Jehring*, *Zweck im Recht* II, 95 κ.ε. *Wundt*, *Ethik*. *Hoeffding*, *Ethik*, VI. *Paulsen* *Ethik*, ἐν εἰσαγωγῇ. *Ziegler*, *Sittliches Sein und sittliches Werden*. *Williams*, *Evolutional Ethics*, μερ. II, κεφ. VII, VIII, IX. Πρὸς καὶ τὴν ἐμὴν διατριβὴν «*The Moral law*» ἐν *International Journal of Ethics*, Ἰανουαρ. 1900.

Ἄλλ' ὅμως δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι τὰ ζῷα πάντα ἐφίστανται τοῦ ζῆν κατὰ τὸν οἰκτεῖον ἐκάστῳ τρόπῳ. Ὁ λέων ἐπιθυμεῖ νὰ ζῆ βίον λέοντος, ὁ ἄνθρωπος ἀνθρώπου. Τὸ κτήνος, ὡς εἶκος, δὲν ἔχει συνείδησιν τῶν ἐσχάτων ἐπακολουθημάτων τῶν τάσεων αὐτοῦ. Ὁρέγεται τροφῆς καὶ ἐπιμελεῖται τῶν νεογνῶν αὐτοῦ, οὐχὲ διότι ἔχει ἐν τῇ συνείδησει αὐτοῦ τὴν παράστασιν τῆς συντηρήσεως τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ γένους. Δὲν εἶναι δ' ἐπ' ἀνάγκης νὰ γινώσκῃ πάντα ταῦτα· τὸ σπουδαιότατον εἶναι ὅτι πράττει αὐτά.

Ἐξετάζοντες τὰς ἡπὸ τῶν ζῴων ἐπιθυμητὰς πράξεις εὐρίσκομεν ὅτι αὗται εἶναι σκόπιμοι, ὅτι ἐπιτελοῦσι σκοπὸν τινα. Ὁ λέων διατρέχει τὴν ἔρημον ἀναζητῶν τροφὴν καὶ εὐρίσκων αὐτὴν πράττει κατὰ τρόπον εἰς τὸν σκοπὸν αὐτοῦ προσήκοντα. Ἡ λέαινα μεριμνᾷ περὶ τοῦ σκόμνου, καθὼς ἀνθρωπίνη μήτηρ. Δυνάμεθα δὲ νὰ εἰπώμεν, ὅτι τῶν ζῴων τούτων αἱ πράξεις τείνουσιν εἰς τὴν σωτηρίαν τοῦ ἀτόμου καὶ εἰς τὴν τοῦ εἴδους. Διὸ δυνατόν καὶ πῶς νὰ ρηθῆ, ὅτι τὰ ζῷα ταῦτα διώκουσι τὸ ἴδιον ἑαυτῶν καὶ τὸ τοῦ γένους ἀγαθόν, ἀλλ' οὐχὶ ὅτι ἔχουσιν ἐν τῇ συνείδησει ἰδεώδεις τι, ὅπερ ἐπιζητοῦσι καὶ εἰς οὗ τὴν πραγμάτων εἰς τὰλλα πάντα μεταχειρίζονται ὡς μέσα. Αἱ ἐπιθυμίαι αὐτῶν κατευθύνονται πρὸς συγκεκριμένας πράξεις, δυναμένας εἰς ποικίλας κατηγορίας νὰ καταταχθῶσιν, ἀλλ' οὐχὶ πρὸς ἀφηρημένα ἰδεώδη.

Οἱ ἄνθρωποι λοιπὸν, ὅπως τὰλλα ζῷα, προσέχουσι τὸν νοῦν εἰς εἰδικὰς πράξεις χωρὶς κατ' ἀνάγκην νὰ ἔχωσι συνείδησιν τῶν ἐσχάτων ἐπακολουθημάτων τῶν πράξεων τούτων. Ἐφίστανται τῶν πράξεων τούτων οὐχὶ ἔνεκα ἐσχάτου τινὸς ἀγαθοῦ, ἀλλ' ἔνεκα αὐτῶν τῶν πράξεων καὶ τῶν ἀμέσων ἀποτελεσμάτων αὐτῶν. Δύναμαι νὰ εὐεργετῶ ἄλλους, διότι ἀρέσκομαι νὰ ποιῶ τοῦτο, ἀγνοῶν, ὅτι οὕτως ὠφελῶ τὴν ἀνθρωπότητα, καὶ οὐχὶ ἐν ἐπιγνώσει διώκων τὸ τέλος τοῦτο. Δύναμαι νὰ μελετῶ ἐξ ἔρωτος πρὸς τὴν μελέτην, καθὼς αἰσθανόμενος ὄρμᾶς τινας πνευματικὰς, χωρὶς νὰ ἔχω συνείδησιν, ὅτι τῆς ἐμῆς ἐπιθυμίας ἢ ἐκπλήρωσις θα συντελέσῃ εἰς τὴν ἡμέρωσιν τοῦ κόσμου καὶ χωρὶς νὰ στοχάζωμαι νὰ ἐργασθῶ ὑπὲρ τῆς προόδου. Ἡ δύναμαι νὰ ἔχω τελείαν συνείδησιν τοῦ τί πράττω καὶ πρὸς τί πράττω τοῦτο, δύναμαι ἐν ἀπάσῃ

τῇ διαγωγῇ μου νὰ διέπωμαι ὑπό τινος σαφῶς κατανοηθέντος ιδεώδους.

Τῶν ἀνθρώπων δ' ἐνδέχεται ἄλλοι ἄλλα νὰ ἔχωσιν ιδεώδη (ιδεῶδες δὲ λέγομεν τὴν τροπὴν, ἣν λαμβάνουσιν αἱ ὁρμαὶ αὐτῶν, εἴτε ἔχουσιν οὗτοι συνείδησιν αὐτῆς εἴτε μὴ). Καὶ ὁ αὐτὸς δ' ἄνθρωπος δύναται νὰ ἔχη ἄλλοτε ἄλλα ιδεώδη. Ἰδεῶδες δύναται νὰ ὑποχωρῇ εἰς ἕτερον ιδεῶδες, οὗ πάλιν ἐνδέχεται νὰ γίνῃται διάδοχον ἕτερον. Ἰδεώδη προσέτι παρίστανται μὲν εἰς τινὰς συνειδήσεις σαφέστερον ἢ εἰς ἄλλας, διέπouσι δὲ τὸν βίον ἀνθρώπων τινῶν χαρακτηριστικώτερον ἢ τὸν βίον τῶν ἄλλων.

Σώματα ὄλων ομάδων, καθάπερ σώματα ἀτόμων, κινουνται κατὰ τινὰς διευθύνσεις, ὑπέκοντα εἰς τὰς χαρακτηριστικὰς ἐπιθυμίας αὐτῶν, καὶ ἔχουσι τὰ οἰκεία ιδεώδη. Ἄλλοι λαοὶ ἄλλα ἔχουσιν ιδεώδη, καὶ τὸ αὐτὸ δ' ἔθνος δύναται ἄλλοτε ἄλλα νὰ ἔχη ιδεώδη. Λαοῦ τινος τὸ ιδεῶδες ἐκδηλοῦται ἐν πᾶσιν αὐτοῦ τοῖς γεννήμασιν, ἐν τῇ θρησκείᾳ, φιλοσοφίᾳ, ποιήσει, τέχνῃ, λογοτεχνίᾳ, ἐπιστήμῃ, πολιτικῇ, ἠθικῇ κ.τ.λ. Τῶν Ἰουδαίων, Ἀθηναίων καὶ Σπαρτιατῶν τὰ ιδεώδη δὲν ἦσαν τὰ αὐτά. Τὸ ιδεῶδες τῶν παλαιοτέρων Ρωμαίων διέφερε σφόδρα τοῦ τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων, καὶ τῶν νεωτέρων χρόνων τὸ ιδεῶδες δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὸ τοῦ μέσου αἰῶνος.

2. Τὸ ιδεῶδες τῆς ἀνθρωπότητος ἦτοι τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως.— Πάντα ταῦτα ἀποδεικνύουσιν ἐπὶ ὅσον χαλεπὸν εἶναι καθ' ὅπως γενικὸν μόνον τρόπον νὰ παντήσωμεν πρὸς τὴν ἐρώτησιν : ποῖον εἶναι τὸ μέγιστον ἀγαθόν, εἰς ὃ τείνει ἡ ἀνθρωπότης ; Δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἐπιθυμοῦσι νὰ ζῶσιν ἀνθρώπινον βίον, ὅπερ εἶναι γενικὴ τις διατύπωσις τοῦ ὅτι ἔχουσιν ἰδίας ὁρμὰς, ἐπιθυμίας ἢ τάσεις. Θέλουσι δὲ οὐ μόνον νὰ ζῶσιν, ἀλλὰ καθ' ὀρισμένους τρόπους νὰ ζῶσιν. Ἀρέσκονται νὰ ἀσκῶσι τὰς δυνάμεις καὶ νὰ ἀναπτύσσωσι τὰς δεξιότητας αὐτῶν. Ἡ ὥς λέγει ὁ Paulsen: «Τὸ τέλος, οὗ στοχάζεται ἡ βούλησις παντὸς ζῴου, εἶναι ἐν γενικωτάτῳ τύπῳ ἡ κανονικὴ ἄσκησις τῶν ζωϊκῶν λειτουργιῶν, πρὸς ἃς ἡ φύσις αὐτοῦ εἶναι διατεθειμένη. Οὐχὶ δὲ πρὸς τινὰ νοητὸν σκοπὸν, ἀλλὰ πρὸς τὸ ἀντικειμενικὸν τέλος πᾶν ζῴον διὰ τῆς καθ' ὁρμὴν ζωϊκῆς ἐνεργείας αὐτοῦ

τρίνει : θέλει νὰ ἀναπτύξῃ τελείως τὴν οἰκσίαν αὐτοῦ φύσιν καὶ διὰ τῆς ἀσκήσεως τῶν ζωϊκῶν αὐτοῦ λειτουργημάτων νὰ σφύζῃ τὸν ἴδιον ἄμα καὶ τὸν τοῦ γένους βίον. Ὁ δὲ τύπος ἰσχύει καὶ ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου, πλὴν ὅτι παρ' αὐτῷ ὑπὲρ τὴν καθ' ὄρμην φυσικὴν βούλησιν κατὰ μικρὸν ὑφθαῖται ἡ αὐτοσυνειδήτος λογικὴ βούλησις, ἣτις τὸ ἀντικειμενικὸν τέλος μετατρέπει μέχρι τινὸς εἰς ἐν-συνειδήτον βουλητὸν σκοπὸν· θέλει νὰ ζῆσῃ ἀνθρώπινον βίον μετὰ τοῦ ὅλου περιεχομένου τοιοῦτου βίου· θέλει τελείωσιν τῆς **ἑἰς προσωπικότητος καὶ πλήρη ἀσκήσιν τῶν δυνάμεων, μάλιστα δὲ τῶν προσωπικῶν ἠθικῶν δυνάμεων, διασφύζων μὲν ἑαυτὸν καὶ αὐτὰς ἐπικρατῶν, ἀλλ' ἄμα καὶ ἐργαζόμενος ὑπὲρ τῶν ἀντικειμενικῶν σκοπῶν τοῦ ἱστορικοῦ βίου, εἰς δὲ ἀνήκει ὡς μέλος.** Καὶ βούλεται δὴ πάντα ταῦτα νὰ ποιῇ κατὰ τὴν τάξιν τῆς κατὰ μικρὸν φυσικῆς ἀναπτύξεως : παῖς μὲν ὢν θέλει νὰ βῆ ἀνήται καὶ νὰ εὐδοκίμη, νὰ παίξῃ καὶ νὰ μανθάνῃ, βούλεται νὰ λαμβάνῃ πείραν τῶν σχέσεων τοῦ τέκνου πρὸς τοὺς γονεῖς, τοῦ μαθητοῦ πρὸς τὸν διδάσκαλον, τοῦ μαθητεύοντος πρὸς τὸν τεχνίτην, καὶ ἡ βούλησις αὐτοῦ ἐπὶ τινα χρόνον τὰ μάλιστα εὐαρεστεῖται ἐπὶ τούτοις· νεανίας δὲ ὢν θέλει νὰ γαπᾷ καὶ νὰ θαυμάζῃ, νὰ ποιῇ ποιήματα καὶ νὰ ὄνειροπολῇ, μετὰ μὲν τῶν φίλων νὰ συνηδυπαθῇ, πρὸς δὲ τοὺς ἐχθροὺς νὰ διαπληκτίζηται· ἀνὴρ δὲ γενόμενος θέλει νὰ ἐργάζεται καὶ νὰ κερδαίνῃ, νὰ ἔχῃ περιουσίαν καὶ νὰ πολυάη, νὰ δημιουργῇ καὶ νὰ πλάττη, νὰ ἄρχῃ καὶ νὰ ἄρχηται, νὰ διανοηθῇ καὶ νὰ ἐρευνᾷ, θέλει ὡς ἑταῖρος μὲν μετὰ τῶν ἑταίρων νὰ συνδιατρίβῃ, ὡς πολίτης δὲ μετὰ τῶν πολιτῶν νὰ συνδι'άγῃ καὶ νὰ τιμᾶται, ἔτι δὲ καὶ ὡς ἐχθρὸς πρὸς ἐχθροὺς νὰ ἐμφανίζηται, θέλει ὡς σύζυγος καὶ πατὴρ νὰ προστατῇ οἴκου, νὰ τρέφῃ καὶ παιδεύῃ τέκνα καὶ ἐν αὐτοῖς νὰ μεταβιβάσῃ τὸν βίον τὸν ἑαυτοῦ. Καὶ ὅταν πάντων τούτων λάβῃ πείραν καὶ ἐν πᾶσι παράσχη ἑαυτὸν ἀνδρ' ἀγαθόν, ἐπέτυχεν, οὐ ἐβούλετο· ὁ βίος αὐτοῦ εἶναι τετελειωμένος καὶ ὑπερηδέως ἀποβλέπει πρὸς αὐτόν. Καὶ τότε δὴ τρέπεται πρὸς τὴν τελευταίαν καὶ ἐσχάτην αὐτοῦ θέλησιν εἶναι νὰ παλλαγῇ ἐν εἰρήνῃ τῆς ζωῆς καὶ νὰ πορευθῇ κάτω εἰς τοὺς πατέρας»¹): Τοῦτο καθ' ὅλου εἰπεῖν σημαίνει, ὅτι ὁ ἄνθρωπος

1) Ethik, βιβλ. II. κεφ. 2, § 6.

ἐμφορεῖται ὁρμῶν καὶ ἐπιθυμιῶν, ὡς ἐπιζητεῖ νὰ ἐπίδῃ ἐκπληρουμένως. Ἔχει, ὡς λέγει ὁ James, σωματικὸν ἐγὼ, πνευματικὸν ἐγὼ καὶ κοινωνικὸν ἐγὼ καὶ τὰς ἀντιστοιχοῦσας ὁρμὰς καὶ συναισθήματα. Ἐπιθυμεῖ νὰ συντηρῇ καὶ ἀναπτύσῃ τὸ σῶμα, νὰ ἐνδύῃ, νὰ κοσμηῇ καὶ νὰ διαφυλάττῃ αὐτό, νὰ πορίζηται καὶ νὰ ἀπολάβῃ περιουσίας, φίλων καὶ ἄλλων κτημάτων, νὰ ξιοῦται ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἐπαίνου, νὰ ἀγαπᾶται καὶ νὰ θαυμάζεται, νὰ προβιβαζῇ τὰ ἑαυτοῦ πνευματικὰ συμφέροντα καὶ νὰ βοηθῇ τοὺς ἐταίρους τοὺς ἑαυτοῦ ἐν τῇ ἐκπληρώσει ὁμοίων ἐπιθυμιῶν.

Γενικεύοντες δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν: Ὁ ἄνθρωπος ἐφίεται τῇ ἑαυτοῦ συντηρήσεως καὶ ἀναπτύξεως, ὕλικῆς καὶ πνευματικῆς. Ἐπιθυμεῖ νὰ γινώσκῃ, νὰ συναισθάνηται, νὰ βούληται καὶ νὰ πράττῃ. Τῶν φιλοσόφων τινὲς μὲν τὸν νοῦν (τὸν λόγον), ἄλλοι δὲ τὰ συναισθήματα (τὴν ἡδονὴν), ἄλλοι δὲ τὸ πράττειν ὑπέλαβον τελικὸν σκοπὸν¹⁾. Τινὲς δὲ πάλιν συμβουλεύουσι νὰ ἐκριζώμεν πᾶσαν ὕλικὴν ὁρμὴν καὶ νὰ φροντίζωμεν μόνον περὶ τῆς σωτηρίας τῆς ψυχῆς· τοῦτο δὲ λέγοντες ὑπονοοῦσιν εἴτε τὴν ἠθικὴν εἴτε τὴν θρησκευτικὴν φύσιν ἡμῶν εἴτε ἀμφοτέρας. Οἱ τοῦ μέσου αἰῶνος ἀσκηταὶ ἐνόμιζον τὸ σῶμα καὶ τὰς ὁρμὰς πᾶσας, πλὴν τῆς πρὸς ἔνωσιν μετὰ τοῦ θεοῦ ὁρμῆς, προσκόμματα εἰς τοῦ ἀνθρώπου τὴν πορείαν. Αἱ φυσικαὶ ὁρμαὶ ἐθεωροῦντο τοῦ διαβόλου ἔργον καὶ κατ' ἀκολουθίαν πράγματα ἄξια κολασμοῦ καὶ καταστολῆς. Ἄλλ' ἡμεῖς ὀφείλομεν ἐνταῦθα νὰ φυλαττώμεθα τὴν μονομέρειαν καὶ μηδὲν στοιχεῖον νὰ ἐξαίρωμεν ἐντονώτερον ἐπὶ βλάβῃ τῶν ἄλλων. Δυνάμεθα μὲν νὰ λέγωμεν ὅτι ὁ ἀνθρώπινος βίος καὶ ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἀνθρώπινου βίου εἶναι ὁ τελικὸς σκοπός. Ἀλλὰ βίον δὲν ἐννοοῦμεν ἀπλῶς τὸ ἐσθίειν καὶ πίνειν, τ.ἔ. τὴν σωτηρίαν τοῦ σώματος, οὐδὲ τὴν ἀσκησιν ἄλλου τινὸς χωρὶς τοῦ στοιχείου τοῦ βίου, οἷον τοῦ νοεῖν, τοῦ συναισθάνεσθαι, ἢ τοῦ βούλεσθαι, ἀλλὰ τὴν διάπτυξιν ἀπασῶν τῶν ἀνθρωπίνων

1) Πρὸς βλ. Ἀριστοτέλους Ἠθ. Νικ. Α, 1905 b, 15 κέ. «Οἱ μὲν πολλοὶ καὶ φαστικώτατοι τὴν ἡδονὴν (ὑπολαμβάνουσιν ἀγαθόν)· διὸ καὶ τὸν βίον ἀγαπῶσι τὸν ἀπολαυστικόν· τρεῖς γάρ εἰσι μάλιστα οἱ προέχοντες, ὁ τε νῦν εἰρημένος καὶ ὁ πολιτικὸς καὶ τρίτος ὁ θεωρητικὸς».

τόν, καί, συντόμως εἰπεῖν, μόνον ὁ βίος διδάσκει, τί εἶναι βίος. Ἐπειδὴ δὲ βίος εἶναι κίνησις, ἐνέργεια, ἀνάπτυξις δεξιοτήτων, τὸ τέλος ἡμῶν δὲν δύναται νὰ εἶναι τι σταθερὸν καὶ μόνιμον· δὲν δυνάμεθα νὰ φανταζώμεθα, ὅτι θὰ καταντήσωμέν ποτε εἰς ἀνάπαυλάν τινα, εἰς σταθμὸν. Τὸ τέλος εἶναι κινητόν· τῷ ὄντι δὲ τέλος ἐπὶ τῆς ἐννοίας προορισμοῦ ἐκπληρωθησομένου δὲν ὄ-
 πάρχει. Ἱστορία καὶ ἀνθρωπολογία διδάσκουσιν ἡμᾶς πῶς ἡ ἀν-
 θρωπότης ἐχώρησεν ἀπὸ ιδεῶδους εἰς ιδεῶδες, πῶς ἐγένετο ἐν
 αὐτῇ βαθμιαία ἀνάπτυξις καὶ διαμόρφωσις εἰδικῶν δεξιοτή-
 των, πῶς ἡ κοινωνία προώδευσεν ἀπὸ τοῦ ἀπλοῦ πρὸς τὸ σύν-
 θετον. Δυνάμεθα δὲ νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ ἀνθρωπότης πᾶν βῆμα διή-
 νυσεν ἐν συνειδήσει, ἀλλὰ μὴ ἔχουσα συνειδήσιν ὅποιον ἔσται τὸ
 ἀμέσως προσεχὲς βῆμα. Αἱ παραστάσεις ἡμῶν προσηλοῦνται κυ-
 ρίως εἰς τὸ παρὸν καὶ ἐγγύς, σπανίως δὲ συναρπάζομεν ἀμυ-
 δρὰν τινα λάμπιν τοῦ μέλλοντος καὶ μακρὰν. Πράττομεν τὸ ἐγ-
 γυτάτω ἡμῶν κείμενον ἔργον καὶ μεταβαίνομεν εἰς τὸ ἀμέσως
 προσεχὲς πρόβλημα, ἀγνοοῦντες τίς ἔσται ἡ λύσις αὐτοῦ καὶ πρὸς
 τίνα νέα προβλήματα θὰ παράσχη τὸ ἐνδόσιμον. Οὕτω τὸ ἀνθρώ-
 πινον γένος ἐπιτελεῖ τὰ ἑαυτοῦ ἔργα καὶ ἀναλαμβάνει νέα, ἀφ'
 οὗ ἐκεῖνα ἐκπληρωθῶσιν. Ἀδυνατοῦμεν δὲ νὰ εἴπωμεν ὅποιον ἔ-
 σται τὸ προσεχὲς πρόβλημα, καίτοι βεβαίως ἡ ἡμετέρα γνῶσις
 τοῦ παρελθόντος καθιστᾷ πῶς ἡμᾶς ἰκανοὺς νὰ δείξωμεν κατὰ
 τίνα διεύθυνσιν κινουῦνται οἱ χρόνοι. Ὁρθῶς δὲ λέγει ὁ Jehring:
 «Ποῦ ἔγχειται ἡ εὐδαιμονία καὶ τὸ ἀγαθὸν τῆς κοινωνίας εἶναι
 ζήτημα θεωρητικῶς ἀνεπίλυτον. Ἡ δὲ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος
 ἀποκρίνεται πρὸς αὐτὸ ἀνελίττουσα ἐκάστην σελίδα τῆς ἑαυτῆς
 βίβλου. Πᾶν ἐπιτευχθὲν τέλος ἐμπεριέχει ἐν ἑαυτῷ νέον τέλος.
 Τὸ πρῶτον τέλος ὀφείλει νὰ ἐπιτευχθῆ, προσηλὸν τὸ ἀμέσως προ-
 σεχὲς δυνηθῆ νὰ γίνῃ φανερόν. Τῆς τελείας δὲ μορφῆς τῆς
 ἀνθρωπίνης εὐδαιμονίας οὐδεμίαν ἔχομεν παράστασιν»¹⁾).

1) Der Zweck im Recht, τόμ. II, σελ. 205. Πρβλ. καὶ *Hoeffding*, *Ethik*, σελ. 103 κέ. «Πᾶσα ἐπιτευξις τέλους τινὸς εἶναι μόνον ἡ ἀρχὴ νέου τέλους. Ὅθεν ἡ εὐδαιμονία δὲν εἶναι παθητικὴ κατάστασις, ἀλλ' ἐνέργεια, ἐργασία, ἀνάπτυξις». Πρβλ. καὶ *Wundt Ethik*, καὶ *Paulsen*, *Ethik*, ἐν *Εἰσαγωγῇ*, καὶ βιβλ. II, κεφ. II, § 7 κέ.

3. **Φιλαυτία καὶ φιλαλληλία.**— Τὸ τέλος λοιπὸν ἢ ὁ σκοπὸς πάσης ἀνθρωπίνης τάσεως, τὸ μέγιστον ἀγαθόν, εἶναι ἡ τοῦ κνθρωπίνου βίου σωτηρία καὶ τελείωσις. Ἀλλὰ πάραυτα ἀναφύεται τὸ ζήτημα : τίνας τὴν σωτηρίαν καὶ τελείωσιν διώκομεν, τὴν ἡμετέραν αὐτῶν ἢ τὴν τῶν ἄλλων ; Ἐνταῦθα δὲ πάλιν, ὡς ἐν τοῖς πρόσθεν εἶδομεν²), δύο συνήθως ἀποκρίσεις δίδονται. Ὡς τὸ ἰδεῶδες δύνανται νὰ θεωρῶ τὸ ἴδιον ἐμοῦ ἢ τὸ τοῦ γένους ἀγαθόν. Κατ' ἐκείνην μὲν τὴν ἐκδοχὴν ἔχομεν τὸ δόγμα τῆς **φιλαυτίας**, κατὰ ταύτην δὲ τὸ τῆς **φιλαλληλίας**. Ποτέρα δὲ τῶν ἐκδογῶν τούτων εἶναι ἡ ὀρθότερα ;

Τὸ τῆς φιλαυτίας καὶ φιλαλληλίας πρόβλημα διατυπωθήτω οὕτως : Ἄς ἐρωτήσωμεν : (α) τίς εἶναι ὁ διὰ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων ἐπιτελούμενος σκοπός ; καὶ (β) ποῖον εἶναι τὸ ἐλαττήριον ἐν τῇ τοῦ πράττοντος ψυχῇ ;

4. **Τὰ ἀποτελέσματα τῶν πράξεων.**— Καθ' ὅλου εἰπεῖν αἱ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἐπιτελούμεναι πράξεις τείνουσιν εἰς τὸ νὰ προάγῃ τὴν ἰδίαν ἐκάστου καὶ τὴν κοινὴν πάντων εὐπραγίαν. Οἰουδὴποτε καὶ ἂν εἶναι τὸ ἐλαττήριον αὐτῶν, δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι ἕκαστος ποιεῖ πράξεις ἐπιδρώσας οὐ μόνον ἐπ' αὐτὸν τοῦτον ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοὺς ἄλλους. Αἱ ἀνθρώπου πρὸς ἀνθρώπου σχέσεις ἐν ἡμερωμένῃ κοινωνίᾳ εἶναι οὕτως ἐνδόμυχοι καὶ ἰσχυροί, ὥστε ἡ ἐνὸς ἐκάστου διαγωγὴ ἀναγκαίως νὰ ἔχη ῥοπὴν πρὸς τε τὸ περιέχον καὶ πρὸς τὸν πράττοντα αὐτόν. Ὁ περὶ τοῦ ἑαυτοῦ σώματος ἐξ οἰουδὴποτε ἐλαττηρίου φροντίζων ἐβεργετεῖ τοὺς ἄλλους σχεδόν, ὅσον καὶ ἑαυτόν. Τὸ ὠφελοῦν τὴν ἐμὴν οἰκογένειαν τείνει νὰ ὠφελῇ καὶ ἐμὲ καὶ τὸ ὠφελοῦν ἐμὲ τείνει νὰ ὠφελῇ καὶ τὴν οἰκογένειάν μου. Ὡσαύτως τὸ προάγον τὴν κοινωνίαν, ἐν

1) Γινώμαι παρεμφερεῖς πρὸς τὰς ἐν τοῖς ἀφεξῆς τμήμασιν ἐκτιθεμένας εὐργυνταὶ ἐν τοῖς ἠθικαῖς ἔργοις τοῦ Βάκωνος, Κουμπερλάνδου, Shaftesbury, Hutcheson, Butler, Hume, A. Σμιθ, I. St. Mill, Bain, Λαρβίνου, Sidgwick, Σπενσέρου. Data. of Ethics, κεφ. XI—XIV. Stephen, Science of Ethics, κεφ. VI. *Hoeffding*, Ethik VIII, *Paulsen*, Ethik, βιβλ. II, κεφ. 6. *Simmel*, Einleitung. I, κεφ. 2. *Williams*, Evolut. Ethics, μερ. II, κεφ. V, VI. *Harris*, Moral Evolution. *Drummond*, Ascent of Man. *Sutherland*. The Origin and Growth of the Moral Instinct.

ἢ διάγω, τείνει νὰ προγάγη καὶ ἐμὲ καὶ τὸ προάγον ἐμὲ τείνει νὰ προαγάγη τὴν κοινωνίαν, εἰς ἣν ἀνήκω¹). «Ὁ καθαρῶς φίλαυτος χαρακτήρ τῶν καλουμένων προσωπικῶν ἀρετῶν, ὑπὲρ οὗ πάμπολλα ἐγράφησαν, εἶναι μῦθος. Οὐδεὶς δύναται νὰ γίνῃ φιλοπότης ἢ ἄλλως πως νὰ βλάψῃ ἑαυτὸν χωρὶς νὰ ἐλαττώσῃ τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν τοῦ ὠφελεῖν τὴν κοινωνίαν καὶ χωρὶς νὰ βλάψῃ τοὺς πλησίον αὐτοῦ»²). Ὅμοίως, «Ἐἴμεθα εἰθισμένοι τὴν τιμιότητα ἐν τῷ οἰκονομικῷ βίῳ νὰ ὀνομάζωμεν καθήκον πρὸς τοὺς ἄλλους, ἀλλ' εἶναι οὐχ ἥττον καὶ καθήκον ἐκάστου πρὸς ἑαυτόν. Ρητά τινα ἢ παροιμίαι δηλοῦσι τὴν περὶ τούτου ἐμπειρίαν τοῦ γένους: ἡ τιμιότης εἶναι τὸ ἄριστον κεφάλαιον· τὰ ἀδίκως κεκτημένα ἀγαθὰ σπανίως προκόπτουσιν· ὁ ἀπατεῶν ἀπατάται πλειστάκις αὐτός· ἀνεμομαζώματα διαβολοσκορπίσματα»³). Τὸ ὀρθῶς λειτουργοῦν ὄργανον προάγει τὴν ὑγείαν τοῦ ὅλου ὀργανισμοῦ καὶ τοῦ ὅλου ὀργανισμοῦ ἡ ὑγεία εἶναι ὠφέλιμος πρὸς πᾶν ἐπὶ μέρος ὄργανον. Ἐκαστος δὲ ἄνθρωπος δὲν εἶναι μεμονωμένον τι ἄτομον, ἀλλὰ μέρος ὅλου, ἔχον ροπὴν πρὸς τὸ ὅλον καὶ δεχόμενον παρὰ τοῦ ὅλου τοιαύτην⁴).

Δὲν δυνάμεθα λοιπὸν νὰ διαστείλωμεν ἀκριβῶς ἀλλήλων ἰδιωφελεῖς καὶ ἑτερωφελεῖς πράξεις κατὰ τὰ ποτελέσματα αὐτῶν· πράξεις τις ἐπιδρᾷ οὐ μόνον ἐπὶ τὸν πράττοντα ἢ ἐπὶ ἕτερον, ἀλλ' ἐπ' ἀμφοτέρους. «Οὐδεμία ὑπάρχει πράξις, λέγει ὁ Paulsen, ἣτις δὲν ἀσκεῖ ροπὴν πρὸς τε τὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου ἐκάστου καὶ πρὸς τὸν τῶν ἄλλων τῶν περὶ αὐτόν καὶ ἣτις κατ' ἀκολουθίαν δὲν δύναται καὶ δὲν ὀφείλει νὰ ἐξετάζηται καὶ νὰ κρινῆται ἐκ τῆς ἰδίας ἐκάστου εὐδαιμονίας καὶ τῆς κοινῆς ἀπάντων. Ἡ παραδεδομένη διαίρεσις τῶν καθηκόντων, εἰς καθήκοντα πρὸς

1) Πρὸβλ. Σπενσέρου *Data of Ethics*, κεφ. XI κέ. *Paulsen, Ethik*, κεφ. II, κεφ. VI.

2) *Williams, A Review of Evolutional Ethics*, κεφ. II, κεφ. V καὶ VI.

3) *Paulsen, Ethik*, I, σελ. 389. Πρὸβλ. *Butler, Human Nature and other Sermons* I, III (ἐν τέλει), V (ἐν ἀρχῇ).

4) Πρὸβλ. τὰς διδασκαλίας τοῦ Κουμπερλάνδου καὶ Snafterbury, ἐν κεφ. VII, § 9-10.

ἑαυτὸν καὶ καθήκοντα πρὸς τοὺς ἄλλους δὲν ἐκφράζει πραγματικόν τινά χωρισμόν. Οὐδὲν καθήκον πρὸς τὸν ἴδιον ἐκάστου βίον ὑπάρχει, ὅπερ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ καθήκον πρὸς τοὺς ἄλλους, καὶ οὐδὲν πρὸς τοὺς ἄλλους καθήκον, ὅπερ δὲν δύναται νὰ ποδειχθῆ ὅτι εἶναι καθήκον πρὸς ἑαυτόν»¹⁾. Κατὰ τὰ ποτε λέσματα ἢ πράξεις εἶναι ἰδιωφελῆς ἅμα καὶ κοινωφελῆς. Πράξεις δὲ τεινούσας νὰ προάγωσι τὸ ἴδιον ἅμα καὶ τὸ κοινὸν ἀγαθὸν δυνάμεθα νὰ θεωρῶμεν ὡς τὰ προύοντα ἀνελιξέως. Ἄνθρωποι ποιήσαντες πράξεις ὠφελίμους μὲν ἑαυτοῖς, ἀλλ' ἐπιζημίους τῇ ὁμάδι, εἰς τὴν ἀνήκον, καὶ ἄνθρωποι ποιήσαντες πράξεις ὠφελίμους μὲν τῇ ἑαυτῶν ὁμάδι, ἀλλ' ἐπιβλαβεῖς ἑαυτοῖς, ἀπώλοντο ἐν τῷ περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνι. Ἄλλ' ἄνθρωποι διδασθέντες νὰ πράττωσι τὰ λυσιτελεῖ πρὸς ἑαυτοὺς ἅμα καὶ πρὸς τὴν κοινωνίαν ἐπέζησαν καὶ τοὺς τρόπους τῆς διαγωγῆς αὐτῶν παρέδωκαν τοῖς ἐπιγινομένοις εἴτε διὰ κληρονομίας εἴτε δι' ἀγωγῆς εἴτε δι' ἀμφοτέρων.

5. *Τὰ ἐλατήρια τοῦ πράττειν.*—Τῶν φιλοσόφων τινὲς διαιροῦσι τὰς πράξεις εἰς φιλαύτους ἢ ἰδιωφελεῖς καὶ φιλαλλήλους ἢ ἑτερωφελεῖς κατὰ τὰ ἐλατήρια τοῦ πράττοντος. Φιλαῦτοι μὲν πράξεις εἶναι αἱ ἔχουσαι ἐλατήριον μόνον τὴν ἴδιαν τοῦ πράττοντος ὠφέλειαν, φιλάλληλοι δὲ αἱ ἔχουσαι ἐλατήριον μόνον τὴν τῶν ἄλλων ὠφέλειαν. Καὶ τινες διατείνονται, ὅτι δὲν ὑπάρχουσιν ἀληθῶς ἑτερωφελεῖς πράξεις, ὅτι αἱ πράξεις πᾶσαι εἶναι ἰδιωφελεῖς ἢτοι πράξεις κινούμεναι ὑπὸ φιλαύτου ἐλατηρίου.

Ὅτως ὁ Hobbes νομίζει, ὅτι πᾶς ἄνθρωπος ἐπιζητεῖ νὰ συντηρῆ καὶ νὰ σφύζῃ ἑαυτόν, ἐπιθυμεῖ παντὸς πράγματος συντελοῦντος εἰς τὴν ἐσ οὐ εὐημερίαν καὶ φροντίζει περὶ τῶν ἄλλων, καθ' ὅσον οὗτοι εἶναι μέσα πρὸς τὴν ἑαυτοῦ εὐτυχίαν. Ἄλλ' ἐπειδὴ τοῦ ἑαυτοῦ ἕκαστος τέλος στοχάζεται καὶ τὸ τέλος τοῦτο δὲν δύναται νὰ πραγματωθῆ, ἐὰν μὴ ἕκαστος παραχωρήσῃ τι τοῖς ἄλλοις, οἱ ἄνθρωποι ἐνεργοῦσι καὶ ὑπὲρ τοῦ τῶν ἄλλων ἀγαθοῦ²⁾.

1) *Etiaik*⁸, I, βιβλ. 2, κεφ. 6, II, κεφ. I, σελ. 9 κέ.

2) *Κεφ. VII, § 7.* Πρὸς τὴν γνώμην ταύτην ἐναντιοῦται ὁ Κουμπερλάνδος, *Πρόβλ. κεφ. VII, § 9.*